

פרשת יתרו, תשע"ח, מספר 1256

מעמד סיני בפולמוסו של רב סעדיה גאון כנגד המוסלמים שמעון שטובר

עד לַב הַשָּׁמַיִם" (דב' ד:יא)? אבל הכתוב נקט בדרך ההשאלה הקרובה ביותר (עלי מגאז אלאקרוב).

2. תרגום אמירתו "ויחרד כל ההר" הוא אלגבל יזעג (=ההר התמלא דאגה!), אלא שהכתוב התכוון ליושבים בו ולאלה שגרו מולו שהם נחרדו. האנשים שחיו בסביבת הר סיני היו בני אומות רבות, אך ההר אחד הוא. החלק שהיה כנגד סיני נקרא בשם סיני, ואילו זה שהיה מול מדבר פארן נקרא בשם פארן. החלק שהיה מול מדבר שעיר נקרא בשם שעיר. הכתוב הודיע לנו שכל האומות שחיו באותם מדבריות נחרדו ונתמלאו דאגה.²

בראשית הדברים (1). רס"ג עוסק בלשון הפואטית של הדיבור המתחיל "והר סיני עשן", בדימוי העשן שעל ההר לעשן הכבשן. הוא מעמיד על השוני הקיים בין הדימוי שב"שמות" לזה שב"דברים", ומיישב אותו באמצעות ההסבר הבא: הדימוי "כעשן הכבשן" הבא בפרשתנו מבהיר את הדברים לקורא ומסייע לו בהבנת מופע העשן המתואר. לאחר מכן (2). בחר רס"ג לפרש את משמעות המילה "ההר" המופיעה בפסוקנו כמטונימיה: מילה זאת מייצגת כאן את האנשים, תושבי ההר. תרגום כזה של עצמים גיאוגרפיים נמצא הרבה אצל הגאון.³ ואז בא דיון נרחב בגיאוגרפיה היישובית של הר סיני: לדעתו, נמצאו עמים רבים שחיו בסביבות ההר, והעניקו לו שמות שונים, ולכן הדגיש רס"ג כי אחד היה ההר.

פירוש זה מעלה מספר שאלות: מה היה

הלא אז בארץ לא זרועה רדפתיק / וישעיר והר פארן וסיני וסיני עדי (ר' יהודה הלוי, ידידי השכחת)

התגלות ה' אל קהל ישראל כולו, שהתרחשה על הר סיני ובסביבתו, בחודש השלישי לצאתם ממצרים, נחשבת לאחד המאורעות המכוננים בתולדות עמנו. ולא בכדי נטפלו בני דתות הספר, הנוצרים והמוסלמים, אל ההר שבו התגלה ה' לעמו. אדרבה, הם נתלו במעמד סיני וביקשו לשאוב ממנו לגיטימציה ואישור לאמיתת דתותיהם. עיוננו זה יצמצם לתפיסתם של התיאולוגים המוסלמים, שעמהם התפלמס רב סעדיה גאון (לקמן רס"ג) בשאלת תוקפו של מעמד מתן התורה. עדות ראשונה לקיומו של פולמוס אנטי-אסלאמי כזה זיהיתי בקטע מפירושו ל"שמות", שנמצא בגניזה הקהירית.¹ בקטע זה פירש רס"ג חלק מפסוקי הרקע למעמד הנשגב של מתן תורה, שבאים בהם תיאורי הקולות והברקים, הענן, העשן וקול השופר (יט:טז-יט). ואלה הם דברי רס"ג על פס' יח: "והר סיני עשן כל מפי אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר מאד":

1. אבל זה ביאור "והר סיני עשן", לפי שאמר "ויעל עשנו כעשן הכבשן", הרי שהוא מדמה אותו לעשן של תנור. וכיצד מדמה הוא אותו במקום זאת במשנה תורה בלשון "וההר בער באש

* ד"ר שמעון שטובר, מרצה בכיר (בגמלאות) במחלקות לערבית ולהיסטוריה של המזרח התיכון, אוניברסיטת בר-אילן. עיון זה מוקדש לזכרה המבורך של אימי, בלהה בטי בת אני ישראל ליטמן, שנפטרה ב"ט בטבת תש"ח.

¹ קטע סעדיני זה זוהה על ידי בשנת תשנ"ז באוסף גניזת קהיר של אוניברסיטת קיימברידג'. סימנו שם: T-S N. S. 184.12. דף זה כולל תרגום לשם' יט:כ-כה, וכמו כן פירוש מקוטע של הפסוקים טז, יח. ראו ש' שטובר, "קטע חדש מפירוש רב סעדיה גאון לשמות", סיני, קכג (תשנ"ט): א-ד. דברי רס"ג יובאו להלן בתרגום לעברית.

² המובאה היא מדף 12 א של קטע הגניזה. חלוקת הפירוש לשני "דיבורים מתחילים" ומספורם - היא משלי.

³ כך, למשל, תרגום רס"ג את הפסוק "ויהי כל הארץ שפה אחת" (בר' יא:א) = "וכאן גמיע אהל אלארץ אהל לגה ואחדה". דהיינו, כל תושבי הארץ היו דוברי שפה אחת.

הר "פארן" המופיע כאן מזוהה אצל המוסלמים בקרבת העיר מכה, שבה חיו הן ישמעאל והן מוחמד נביאם, שהיה הצאצא המיוחס ביותר שיצא מחלציו של ישמעאל.

ראב"ע, שהיה אף הוא מודע לתפיסה של המוסלמים בדבר זיקה משמעותית ברמה התיאולוגית בין פארן להר סיני, הגיב על כך בהמשך פירושו לדב' לג:ב, וכתב: "וחסרי אמונה אמרו, כי טעם 'משעיר' על דת אדום (=הנצרות), ו'פארן' על דת ישמעאל (=האסלאם), ואלה תועים". לבטח היה מודע לראיה הניצחת שהביא רס"ג, כדי לדחות טענה מוסלמית פולמוסית אחרת, שעיקרה ביטול תוקפם של דברי התורה. לפי טענה זו, כל דת שקמה מאוחר יותר מחברתה משוכללת יותר ממנה, ולכן מבטלת ומוחקת את זו שקדמה לה. בפסוקנו, "פארן" (=האסלאם) מופיע אחרון, ואם כן הרי ראייה, כביכול, לביטול אמונת היהדות.⁶ וכאן חוזרים אנו לדברי רס"ג בחיבורו הפילוסופי, "ספר האמונות והדעות":

מהם (=מן המוסלמים) יש מי שהתווכח וטען, שיש פסוקי מקרא שנתבטלו. וראיתי לנכון לרשום אותם. הראשון דבר התורה: "ה' מְשַׁעֵר בְּאֵרֶץ מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מֵהָר פְּאָרְן וְגו' (דב' לג:ב)". שלושה אלה הם שמות להר סיני, כי בכל הר המשתרע אל מול מספר מקומות, הרי הוא קורא לכל חלק ממנו בשם המקום שהוא משתרע כנגדו... כך הוא הר סיני הנמצא מול סיני, וכמו כן מול שעיר ופארן... והוא נקרא על שמות שלושתם.⁷

רס"ג הגדיר את דבריו אלה כתשובה ל"מי שהתווכח וטען" וגו'. מכאן משתמע שהוא דחה את הסברה המוסלמית שסיני, שעיר ופארן, הנזכרים בפסוק, הינם שמות טיפולוגיים הרומזים לשלוש דתות ההתגלות כסדר הופעתן: היהדות, הנצרות והאסלאם. כדרכו הוא פירש את הפסוק כפשוטו, ולגבי דידו גם ב"שמות" וגם ב"דברים" מדובר על רכס הררי אחד הנקרא בכמה שמות שונים, אך כולם הר אחד שהיווה בימה ורקע בלעדיים להתגלות האחת והבלעדית של ה' לעמו בעת מתן תורה, ולה לבדה.

המניע שהביא את רס"ג "להעמיס" על הר סיני את המטען האתנו-גיאוגרפי שהוא עיקר פירושו כאן? לשון אחר: מניין באו פארן ושעיר לכאן, ומדוע נדרש רס"ג לקיומם של עמים רבים סביבות ההר?

והנה, חלק מהתשובה לתמיהה זאת נמצא בפירושו של ר' אברהם אבן עזרא (להלן ראב"ע) לדברים לג:ב. שם הביא מדברי רס"ג, והם זהים בתוכנם לדברים שהבאנו לעיל מפירושו ל"שמות". ראב"ע כתב על הפסוק הפותח את ברכת משה לשבטים: "ויאמר הגאון ז"ל כי הר סיני ושעיר ופארן קרובים, וזה הכתוב הוא על מעמד הר סיני". ואכן כאן מופיעים כל שלושת ההרים, ככתוב: "ה' מְסַיֵן בְּאֵרֶץ מִשְׁעִיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מֵהָר פְּאָרְן וְגו'". ועדיין, מן הפרפראזה של דברי רס"ג בפירוש ראב"ע עולה שוב השאלה: מה צורך ראה הגאון לעסוק דווקא בגיאוגרפיה, ולציין את קרבתם הפיזית של ההרים הנזכרים?

נראה לי כי התשובה לשאלות כולן טמונה במאבק הפולמי הנחרץ, שניהל רס"ג נגד חכמי המוסלמים שטענו, כי בתורת ישראל עצמה מצויות הוכחות לאמיתותה של דתם. הפסוק שבדברים (לג:ב) שימש אותם כאחת הראיות החזקות ביותר לשיטתם. הגאון, שהכיר היטב את טענות המוסלמים, התמודד עימיהן גם בחיבורו הפילוסופי "ספר האמונות והדעות" וגם בפירושו למקרא.⁴ אדגים את הטענה-האמונה המוסלמית הזאת על פי דברי התיאולוג עלי אבן רבן אלטברי, שכתב בחיבורו, "כתאב אלדין ואלדולה" (=ספר הדת והמדע) על הר פארן שבסיפא של פסוקנו, כדלקמן:

ואמר משה בספר הזה (ספר דברים), שריבון העולמים בא מהר סיני וזרח לנו משעיר והופיע מֵהָר פְּאָרְן, מימינו רבבות הקדושים... פארן היא העיר שישמעאל, עליו השלום, גר בה. שמו של ריבון העולמים חל אפוא על הנביא (=מוחמד).⁵

⁴ על העימות של רס"ג עם התיאולוגיה המוסלמית ראו בחיבורו, ספר האמונות והדעות (מהדורת י' קאפח), ירושלים תש"ל, עמ' קלא-קמג; א' שלוסברג, "יחסו של רס"ג לאסלאם", דעת 24-25 (תש"ן), עמ' 21-51.

⁵ על אבן רבן, שקדם לרס"ג בכמה עשרות שנים ועל חיבורו ראו: Camilla Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible from Ibn Raban to Ibn Hazm*, Nijmegen 1993, pp.17-21.

⁶ על טענה זאת ראו שלוסברג (בהע' 4 לעיל), עמ' 49-39.

⁷ ראו רב סעדיה גאון, ספר האמונות והדעות (לעיל, הע' 4), עמ' קלז.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף